

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
SHARQ FILOLOGIYASI VA FALSAFA FAKULTETI**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Mavzu: “Hozirgi fors tilida turkiy o’zlashmalar”

Bajardi: “Filologiya (sharq tillari)”

ta’lim yo’nalishi bitiruvchi kurs talabasi

Djafarov Bexzod Farxodovich _____

Ilmiy rahbar: “Eron-afg’on filologiyasi”

kafedrasining professori, f.f.d. Quronbekov A.

Bitiruv malakaviy ishining asosiy maqsadi hozirgi fors tilidagi turkiy o’zlashmalarning holati va o’rnini aniqlash shuningdek, semantik va grammatik xususiyatlarini yoritib berish. Shu bilan birga ishning asosiy vazifalari quyidagicha belgilandi:

1. Hozirgi fors tilidagi turkiy o’zlashmalarni manbalardan ajratish
2. Turkiy o’zlashmalarning tarixiy jarayonini analiz qilish, ikki til orasidagi aloqalarni o’rganish
3. Turkiy o’zlashmalarni mavzular bo’yicha klassifikatsiyalash
4. Turkiy o’zlashmalarni mustaqil so’z turkumlari bo’yicha tahlil qilish va ularning morfologik moslashuv jarayonini kuzatish
5. Hozirgi fors tilidagi turkiy o’zlashmalarni ma’nolarini va ularning o’zgarishini o’rganish .

Bitiruv malakaviy ishi himoyaga tavsiya etildi

“Sharq filologiyasi va falsafa”

fakulteti dekani

f.f.n. dots. J.T. Ziyomuhamedov

_____

“ ___ ” _____ 2012 yil

“Eron-afg'on filologiyasi”

kafedrasi mudiri

f.f.n. dots. X.Z. Alimova

_____

“ ___ ” _____ 2012 yil

MUNDARIJA

KIRISH

Hozirgi fors tilidagi turkiy o'zlashmalar.....3

ASOSIY QISM.

I.BOB. HOZIRGI FORS TILIDAGI TURKIY

O'ZLASHMALARNING MAVZULAR TURKUMI

1.1 Hayvonot olami mavzusidagi leksik- semantik guruh.....	9
1.2.Oziq- ovqat mavzusidagi leksik- semantik guruh.....	10
1.3.Maishiy mavzudagi leksik- semantik guruh.....	11
1.4.O'simliklar olami mavzusidagi leksik- semantik guruh.....	12
1.5.Murojaat va hurmatlash mavzusidagi leksik- semantik guruh.....	13
1.6.Holat va joy nomlari leksik- semantik guruhi	14
1.7.Harbiy mavzuga oid leksik- semantik guruh.....	15
1.8.Kiyinish va bezanish mavzusidagi leksik- semantik guruh	16
1.9.Ijtimoiy turmush leksik- semantik guruhi	17

II.BOB.HOZIRGI FORS TILIDAGI TURKIY

O'ZLASHMALARNING MORFOLOGIK TAHLILI

2.1. Ot.....	20
2.2. Sifat.....	25
2.3. Son.....	27
2.4.Ravish	28
2.5. Fe`l	29
2.6. Turkiy so`z yasovchi qo`shimchalar.....	31

III.BOB. HOZIRGI FORS TILIDAGI TURKIY

O'ZLASHMALARNING MA'NO XUSUSIYATLARI

3.1. Turkiy o`zlashmalarda ma`no torayishi hodisasi.....	35
3.2. Turkiy o`zlashmalarda ma`no kengayishi hodisasi.....	36
3.3. Turkiy o`zlashmalarda yangi ma`no kasb etishi hodisasi.....	37

XULOSA.....40

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....42

KIRISH

Biz xalqimizning dunyoda hech kimdan kam bo'lmashligi, farzandlarimizning bizdan ko'ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo'lib yashashi uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etayotgan ekanmiz, bu borada ma'naviy tarbiya masalasi, hech shubhasiz, beqiyos ahamiyat kasb etadi. Agar biz bu masalada hushyorlik va sezgirligimizni, qatiyat va ma'suliyatimizni yo'qotsak bu o'ta muhim ishni o'z holiga, o'zibo'larchilikka tashlab qo'yadigan bo'lsak, muqaddas qadriyatlarimizga yo'g'rilgan va ulardan oziqlangan ma'naviyatimizdan tarixiy xotiramizdan ayrilib, oxir-oqibatda o'zimiz intilgan taraqqiyot yo'lidan chetga chiqib qolishimiz mumkin.¹

Mavzuning dolzarbligi. Til ijtimoiy hodisadir, shuning uchun jamiyatdagi har bir o'zgarish unda o'z aksini topadi. Jamiyatdagi bu holat, ya'ni o'zgarishlar boshqa tillarda bo'lgani singari fors tiliga ham o'z ta'sirini o'tkazgan.

Eron o'zining uzoq o'tmishi mobaynida turli xil davlatlar va millatlar bilan aloqada bo'lgan. Bu kabi aloqalarning asosiy omili Eron xalqining boy madaniyati, geografik joylashuvi xususan, buyuk ipak yo'li chorrahasida joylashganligidir..

Shu o'rinda eronlik olim Malik-ush-shuaro Bahorning bu borada bildirgan fikriga murojat qilsak:

“Jahonda boshqa til bilan munosabatda bo'lmagan til yo'q, albatta o'zga xalq bilan aloqada bo'lmagan xalqdan tashqari, buning esa imkoni yo'qdir”. Xalqlar, madaniyatlar o'zaro aloqada bo'lar ekan, mana shu xalqlarning tili aloqalar ta'siri ostida qoladi. O'zlashmalar mana shunday ta'sirning mevasidir.

Hozirgi fors tilida turkiy o'zlashmalar mavzusi ancha murakkab va o'ta qiziqarlidir. Hozirgi fors tili lug'at tarkibida turli tillardan kirgan o'zlashmalar mavjud bo'lib, turkiy o'zlashmalar ana shu o'zlashmalarning bir qismi hisoblanadi. Turkiy o'zlashmalar fors tili leksikologiyasidagi dolzarb mavzularidandir, chunki ular boshqa tillardan kirgan o'zlashmalar singari fors tili lug'at tarkibini boyishiga hizmat qiladi. Avvalambor o'zlashmalar haqida fikr yuritsak.

O'zlashma – bu biror bir tildan boshqa bir tilga lug'at birliklarining ko'chishidir. O'zlashmalar, shuningdek, o'zlashma so'zlar deb ham yuritiladi.

---

¹ I.A. Karimov Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch T., 2011.6-bet .

O'zlashmalar biz avval aytib o'tganimizdek tilning lug'at boyligini oshiradi, yangi o'zaklar, so'z birikmalari va terminlar uchun manba bo'lib xizmat qiladi. Shuni takidlab o'tish joizki, o'zlashmalar biror-bir tilga kirib kelgandan so'ng o'sha tilga moslashadi, o'zida grammatik, semantik, fonetik va orfografik o'zgarishlarni o'tkazadi. Aynan mana shu adaptatsiya o'zlashmalarning xalqaro so'zlardan ajratib turadi. Xalqaro so'zlar esa o'zida begona tilga xos xususiyatlarni saqalab qoladi. Bu fonetik, orfografik, grammatik va semantik xususiyatlar bo'lishi mumkin.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi. Bu mavzuning o'rganilishi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Xususan hazrat Mir Alisher Navoiy o'zlarining 1499 yilda yozilgan "Muhokamat ul-lug'atayn" asarlarida fors va turkiy tilni o'zaro qiyoslab berganlar. Bu asarda bir qator mavzular keltirilib, man shu mavzularga oid so'zlarning modeli fors tilida yo'q ekanligi va bular aynan turkiy tillardan kirganligi takidlanadi. Masalan shunday deyiladi:

... Va o'rdakning anvoi... yetmish nav bo'lurkim, sort borisin «muryābiy» o'q der. Va agar bir-biridan mutamayyiz qilsa turkcha ot bila-o'q aytur.

Yana ot anvoidaki, to'buchoq va arg'umoq va yana va yobu va totu yo'sunlug' - borini turkcha - o'q ayturlar. Va otning yoshindag'i ko'prakin turkcha ayturlar. Bir qulunni «kurra» derlar, o'zga «toy» va g'o'nan va do'nan va tulan va chirg'a va lang'a deguncha fasihiroqlari turkcha derlar va ko'pragi buni bilmaslar.

Va otning iyarin agarchi «zin» derlar ammo ko'prak ajzosin, misli «jibilgir» va «hano» va «to'qim» va «jorlig'» va «ularchoq» va «g'anjug'a» va «jilbo'r» va «qushqun» va «qantar» va «tufak» va «to'qa» yo'sunluq ko'pin turkcha ayturlar. Va qamchini agar «toziyona» derlar, ammo «buldurgasin» va «chubchurnasin» turkcha ayturlar.

Va «jiba» va «javshan» va «ko'ha» va «qolg'anduruq» va «qorbichi» va «kechim» va «oha» yo'sunlug' urush asbobin ham turk bila ayturlar.

Va ma'hudiy albisadan misli «dastur» va «qalpoq» va «navruziy» va «to'ppi» va «shirdog'» va «dakla» va «yalak» va «yog'lig'» va «terlik» va «qur» yo'sunlug' nimalarni borisin turk tili bila ayturlar.

Yeguliklardin agarchi qo‘y muchalaridan ba‘zig‘a ot quyupturlar, ammo «orqa»ni va «oshug‘lug‘ ilik»ni va yon «so‘ngak»ni va «qoburg‘a»ni va «ilik»ni va «o‘rta ilik» va «bo‘g‘uzlag‘u»ni turkcha ayturlar. Va yana ba‘zi yemaklardan «qaymog‘» va «qatlama» va «bulamog‘» va urkamochni ham turkcha ayturlar. Va qimizni va suzmani va kumoch va tolg‘onni ham turkcha ayturlar. Va bu nav juz‘iyotqa mashg‘ulluq qilsa bag‘oyat ko‘p topilur.²

Shuningdek G. Zarinezodaning “Азербайджанские слова в персидском языке (в период сефевидов)” (Баку 1955) nomzodlik dissertatsiyasi mavjud. Mazkur nomzodlik ishida asosan Safaviylar davridagi turkiy o‘zlashmalar tadqiq etilgan.

Bundan tashqari A.K. Borovkovaning “Таджикско-Узбекиское двуязычие и вопрос о взаимовлиянии Таджикско-Узбекиских языков” (Ташкент 1952) ishi mavjud.

Eronlik olimlar ham bu mavzu bo‘yicha izlanishlar olib borishgan: Durdoni Rahimlining “Vājehā-ye torkiy dar zabān-e fārsi” (Tehron 1381 h.sh) kitobi mavjud. Muallif mazkur kitobida 200 dan ortiq turkiy so‘zni keltirib sharhlaydi. Yana bir eronlik olimlar tomonidan bu mavzu bo‘yicha qilingan ishlardan biri Muhammad Sodiq Noyibiyning “Vojegān-e zabān-e torkiy dar pārsiy” (Tehron 1380 h.sh.) kitobidir. Olim o‘zining mazkur kitobida jami 1000 ta turkiy o‘zlashmalarni keltirib sharhlaydi. Shuningdek, turkiy o‘zlashmalarning fors tiliga kirib kelish yo‘llari va umumiy turkiy tillar haqida so‘z yuritadi. Ammo bu kitob Eronning o‘zida ko‘pchilikning tanqidiga uchradi. Chunki muallif mazkur kitobida fors tili lug‘at tarkibida mavjud bo‘lmagan va ishlatilmaydigan turkiy so‘zlarni fors tilidagi turkiy o‘zlashmalar sifatida qaragan, masalan: اغرق، يغمور، ايناغ، kabi so‘zlar. Shuningdek, u

ba‘zi forsiy so‘zlarni kelib chiqishi turkiy deb baholagan, masalan: آتش، برابر، ايران، دريا، شاه kabi so‘zlar. Muallifning fikricha italiyan tilining 40%, ingliz tilining 20%, nemis tilining 17%ni asl turkiy so‘zlar tashkil etadi. Ammo muallif esa mazkur ma‘lumot haqiqiylikini isbotlovchi dalil va manbalar bermagan. Lekin uning bir qator

---

² www.ziyonet.com/index.php

diqqatga sazovor fikrlari ham bor. Xususan, u bir qancha turkiy o'zlashmalarni izohlab bergan.

Bitiruv malakaviy ishining maqsad va vazifalari. Bitiruv malakaviy ishining asosiy maqsadi hozirgi fors tilidagi turkiy o'zlashmalarning holati va o'rini aniqlash shuningdek, semantik va grammatik xususiyatlarini yoritib berish. Shu bilan birga ishning asosiy vazifalari quyidagicha belgilandi:

1. Hozirgi fors tilidagi turkiy o'zlashmalarni manbalardan ajratish
2. Turkiy o'zlashmalarning tarixiy jarayonini analiz qilish, ikki til orasidagi aloqalarni o'rganish
3. Turkiy o'zlashmalarni mavzular bo'yicha klassifikatsiyalash
4. Turkiy o'zlashmalarni mustaqil so'z turkumlari bo'yicha tahlil qilish va ularning morfologik moslashuv jarayonini kuzatish
5. Hozirgi fors tilidagi turkiy o'zlashmalarni ma'nolarini va ularning o'zgarishini o'rganish .

Bitiruv malakaviy ishining manbalari. Bitiruv malakaviy ishiga manba sifatida fors tilida chop etilgan badiiy va ilmiy adabiyotlar, gazetalar, internet ma'lumotlari olindi (adabiyotlar ro'yxatida qayd etilmoqda). Manbalar tarkibida turkiy o'zlashmalarni ajratib olish uchun M. Muyinning "Farhang-e fārsi" (Tehron, 1371 h.sh), Ali Akbar Dehxudoning "Luyatnāme" (Tehron, 1372 h.sh) va M.A.Gaffarovning "Персидско-русский словарь" (Москва, 1976)dan foydalanildi. Shuningdek turkiy o'zlashmalarning turkiy tillardagi ma'nolarini aniqlash uchun Yu. V. Shekaning "Турецко-русский и русско-турецкий словарь" (Москва, 2006) va Shukru Holuk Akalin tahriri ostidagi "Türkçe sözlük" (Ankara, 2005)lardan foydalanildi

Bitiruv malakaviy ishining metodologik asosi. Bitiruv malakaviy ishiga metodologik asos sifatida mashhur eronshunos olimlarning, xususan, leksikologiya,terminologiya va so'z yasalishida faoliyat olib boruvchi mutaxassislarning (A.Quronbekov, L.S. Peysikov, Yu.A. Rubinchik, A.A.Vohidov) va shuningdek, eronlik tilshunos olimlarning (Durdona Rahimli, Muhammad Sodiq

Noyibiy) ishlarini oldik. Ishni bayon etishda o'zbek, rus va fors tilshunosligidagi o'zlashmalar va terminlar mavzusiga oid ishlarga suyanildi.

Transkripsiya tizimi. Bitiruv malakaviy ishida keltirilgan forscha misollarni yoritishda A. Quronbekov, A. Vohidov, T. Ziyayevalarning "Fors tili" (Toshkent. 2009)da keltirilgan transkripsiya tizimidan foydalandik.

Bitiruv malakaviy ishining tuzilishi. Bitiruv malakaviy ishini kirish, 3 bob, xulosa, foydalanilgan adabiyot va manbalar ro'yxati tashkil qiladi.

I bob. Hozirgi fors tilidagi turkiy o'zlashmalarning mavzular turkumi

Qadimdan eroniy va turkiy xalqlar yonma-yon yashab o'zaro iqtisodiy, siyosiy madaniy, ijtimoiy, harbiy va boshqa sohalarda aloqalar o'rnatganlar va bu aloqalar

ta`sirida fors va turkiy tillar rivojlangan. Fors tilidan turkiy tillarga, turkiy tillardan esa fors tiliga turli xil mavzuga oid soʻzlar kirib kelgan. Bunday oʻzlashmalar ikki xalq tilining lugʻat tarkibidan muqim oʻrin ola boshlagan.

Fors tiliga turkiy tillardan oʻzlashmalarning kirib kelishi haqida turli xil qarashlar va fikrlar mavjud. Ulardan biri Eronlik tilshunos olim Muhammad Sodiq Noibiyning fikricha hozirgi fors tiliga turkiy oʻzlashmalar ikkita asosiy kanal orqali kirib kelgan.

1) Eron hududida hukmronlik qilgan turkiy hukimdorlar orqali.

2) Forsiy zabon turkiy xalqlar orqali.

Eronning islomdan keyingi tarixning 75% dan ortiq davri mobaynida Gʻaznaviylar, Xorazmiylar, Saljuqiylar, Temuriylar, Ilakxoniylar, Oq qoyunlilar, Qora qoyunlilar, Safaviylar, Qojorlar va boshqalar bu diyorda hukmronlik qildilar. Bunday uzoq muddatli hukmronlik davrda oʻzlari bilan turli xil sohaga oid atamalarni olib kirdilar. Bu turkiy oʻzlashmalarning baʼzilari hozirgi fors tilida ham uchratishimiz mumkin. Ammo koʻplari istemoldan chiqib ketib faqatgina oʻsha davr tarixiy va adabiy manbalarda saqlanib qolgan³.

Turkiy tillardan oʻzlashmalar fors tiliga kirib kelishi bir necha bosqichda boʻlib oʻtgan. Ilk bosqich Somoniylar davriga toʻgʻri keladi. Somoniylar davlatining rasmiy va saroy tili garchand forsiy-dariy tili boʻlsa ham, oddiy xalq asosan turkiy tillarda soʻzlashgan. Ayniqsa Somoniylar armiyasidagi sarbozlar turkiylar boʻlib, harbiy munosabatlar turkiy tillarda amalga oshirilgan. Natijada bir qator harbiy sohaga oid ilk soʻzlar fors tiliga kirib keldi.

Keyingi bosqich esa Gʻaznaviylar va Saljuqiylar davriga toʻgʻri keladi lekin, turkiy oʻzlashmalarning kattagina qismi moʻgʻullar istilosidan soʻng fors tiliga kirib kela boshladi. Safaviylar va Qojorlar davrida esa fors tilidagi turkiy soʻzlarning miqdori keskin oshdi.

Fors tiliga turkiy oʻzlashmalarning kirib kelishining yana bir yoʻli – bu forsiy zabon turkiy xalqlardir. Eron va uning atrofidagi hududlarda etnik jihatdan turkiy qavmlarga mansub xalqlar istiqomat qilib kelishgan. Ular garchand turkiylarga

---

³ A.Quronbekov .Fors tili leksikologiyasi. T., 2008.49-bet.

mansub xalqlar bo'lgan bo'lsa ham, fors tilida ham, turkiy tillarda ham bemalol so'zlasha olishgan. Xususan Gilon, Mozandaron, Luriston, Tabriz, Isfahon kabi shaharlarda etnik jihatdan turkiy aholi istiqomat qilib kelishgan va turkiy til ikkinchi til sifatida hizmat qilgan.

Eron adabiyotida o'chmas iz qoldirgan Jaloliddin Rumi, Xoqoniy, Shirvoniy, Nizomiy Ganjaviy, Soyib Tabriziy, Fuzuliy, Parvin E'tisomiy, Shahriyor kabi shoir va shoirlar forsiy zabon turkiylardir. Ular fors she'riyatini rivojlanishida ulkan xissalarini qo'shishgan. Fors she'riyatidagi uslublardan ikkitasini, hindiy va ozarbayjoni uslublarini vujudga kelishiga sababchi bo'ldilar. Ular o'z ijodlarida turkiy so'zlardan foydalanishgan va umrboqiy mumtoz asarlar yaratishgan. Ular orasida Jaloliddin Rumiyning o'rni beqiyosdir. U o'z sherlarida yuzlab turkiy so'zlarni ishlatgan⁴.

بیا که باز جانها را شهنشہ باز می خواند
 بیا که گلہ را چوپان بسوی دشت می راند
 بہار است و ہمہ ترکان بسوی بیلا رو کردہ
 کہ وقت آمد کہ از قشلق بیلا رخت گرداند

Mazkur Rumiyning she'rida چوپان *čupān* ترک *tork* بیلا *yeylā* قشلق *yešlay* kabi turkiy so'zlar mavjuddir va adib bu so'zlardan mohirona foydalangan. Turkiy tillardan yuzlab o'zlashmalar iqtisodiy, madaniy, manaviy, ma'muriy tuzilish, maishiy mavzularda, shuningdek, harbiy, tijorat, mayda hunarmandchilik sohasiga oid so'zlardir.⁵

Bitiruv malakaviy ishimizda to'plangan fors tilidagi turkiy o'zlashmalardan quyidagi leksik- semantik guruhlar aniqlandi.

1.1 Hayvonot olami mavzusidagi LSG. Biz mazkur guruhni uch guruhga bo'ldik.

- Uy hayvonlari mavzusidagi LSG

تکه	<i>take</i>	echki
الاغ	<i>olāy</i>	eshak

⁴ محمد صادق نایبی. واژگان ترکی در زبان پارسی. تهران. ۱۳۸۰

⁵ A. Quronbekov. Fors tili leksikologiyasi. T., 2008.49-bet.

قاطر	<i>γāter</i>	xachir
------	--------------	--------

خدا بیامرزد پدرم را یک الاغ بندری خریده بود.⁶

Xodā biomrazad pedaramrā yek olāy-e bandari xaride bud

Otamni xudo rahmatiga olgan bo'lsin, bir bandariy eshak sotib olgan edi.

- Yovoyi hayvonlar LSG

قورباغه	<i>γurbāye</i>	qurbaqa
ارسلان	<i>arslān</i>	arslon
جیران	<i>jayrān</i>	jayron
قوچ	<i>γuč</i>	yovoyi echki

قورباغه لب بر که، روی سنگی نشستہ بود.⁷

γurbaye lab-e berke ru-ye sangi nešaste bud.

Qurbaqa hovuz chetida, bir tosh ustida o'tirar edi.

- Qushlar mavzusidagi LSG

قوش	<i>γush</i>	qirg'iy
بلدچین	<i>belderč'in</i>	bedana
قرقاول	<i>γeryāvol</i>	qirg'ovul
غاز	<i>γ'āz</i>	g'oz
اردک	<i>ordak</i>	o'rdak
قرقی	<i>γeryi</i>	qirg`iy

آره، یکیشون بی معرفتی کرده بود منم دو تا از قرقی هاش را قر زدم.⁸

⁶ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov. Eron adabiyoti xrestomatiyasi .T., 1992. 99-bet.

⁷ O'.K 238-bet.

⁸ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov. Eron adabiyoti xrestomatiyasi .T., 1992. 263-bet.

Āre, yekišun bi marifati karde bud, manam du tā az yeryihāšrā γor zadam
 Ha, ulardan biri tarbiyasizlik qilgan edi, men ham qirg'iyalarining ikkitasini
 o'g'irlab olgan edim

Yuqoridagi uchta jumlada قرقي ، قورباغه ، الاغ so'zlari turkiy tildan kirgan o'zlashmalardir ularning har biri alohida LSGga mansub bo'lsa ham, biz ularni umumiy, hayvonot olami LSGiga kirgazdik

1.2 Oziq-ovqat mavzusidagi LSG

قيماق	<i>γeymāy</i>	qaymoq
قرمه	<i>γorme</i>	qovurma
دلمه	<i>dolme</i>	dolma
پنير	<i>panir</i>	pishloq
آذوقه	<i>āzuyē</i>	oziq-ovqat
قيمه	<i>γiyime</i>	qiyma
ششلیک	<i>šešlik</i>	shashlik
قاتق	<i>γātey</i>	qatiq
دیشلمه	<i>dišlame</i>	dishlama (qand bo`lagi)

اما در همان لشکر کشی اول، در وسط راه متوجه شد که یادشان رفته است آذوقه بردارند.⁹

Ammo dar hamān laškarkaši-ye avval, dar vasat-e rāh motavajjoh šod ke yādešān rafte ast āzuyē bar dārand.

Ammo o'sha ilk lashkar tortishda, yo'lning o'rtasida yegulik olishlari esdan chiqib qolganligini anglab yetdi.

⁹ احمد عربلو آدم های آبرودار. تهران. ۱۳۴۴/۲۴۵

Mazkur jummalarda آذوقه so'zi turkiy o'zlashmadir.

1.3 Maishiy mavzudagi LSG. Bitiruv malakaviy ishi mobaynida to'plangan misollar shuni ko'rsatadiki, fors tilidagi turkiy o'zlashmalarning eng katta qismi maishiy hayotga oid so'zlar.

اجاق	<i>ojāγ</i>	o'choq, pech
قازقان	<i>γāzyān</i>	qasqon
قاشق	<i>γāshey</i>	qoshiq
قاب	<i>γāb</i>	ramka
قيچى	<i>γeyči</i>	qaychi
چاقو	<i>čāγu</i>	pichoq
دشک	<i>došak</i>	toshak
قابلمه	<i>γāblame</i>	kastryulka

رختشرا در آورد، کیسه توتون و چبکش را بر داشت رفت بالای پشت بام¹⁰

raxtašrā dar āvard, kise-ye tutun va čoboγašrā bar dāšt raft bālā-ye pošt-e bām
Kiyimlarini yechib tamaki xaltasi va trubkasini olib bolaxonaga chiqdi.

- پس برای کی نگهداشته بودی؟

- بیست تومان، یک قوتی¹¹

pas barāye ki negāh dāšte budi?

- *bist tuman, yek quti*

- Unda kim uchun olib qo'ydingiz?

- Yigirma tuman, bir quti

¹⁰ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov Eron adabiyoti xrestomatiyasi T., 1992. 95-bet.

¹¹ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov. Eron adabiyoti xrestomatiyasi. T., 1992. 46-bet.

شامی ها را با چند تخم مرغ آب پز و مقداری پنیر در بشقابی گذاشت.¹²

Šomihārā bā čand toxm-e morḡ-e āb paz va meydāri panir dar bošqābi gozāšt
Kechka taomlarini bir necha suvda pishgan tuxum va ozgina pishloq bilan
likopchaga qo'ydi.

Bu jumalardagi قوتی, بشقاب, چیق so'zlari maishiy mavzuga oid turkiy o'zlashmalardir.

1.4 O'simliklar olami mavzusidagi LSG. Bu mavzudagi o'zlashmalar bitiruv malakaviy ish mobaynida kam uchratildi.

قارچ	<i>ḡārc</i>	qo'ziqorin, zamburg'
توتون	<i>tutun</i>	tamaki
قیسی	<i>ḡeyysi</i>	o`rik, turshak
کاکوتی	<i>kākuti</i>	kaklik o`ti (o`simlik turi)

توتون، گیاهی با برگهای پهن است که در اصل به آمریکای شمالی و جنوبی رشد می کرد.¹³

Tutun giyāhi bā barghā-ye pahn ast ke dar asl be Āmrikā-ye šemāli va janubi
rošd mikard.

Tamaki yapaloq bargli giyoh bo'lib, aslida Shimoliy va Janubiy Amerikada o'sar edi.

قیسی نوعی از زرد الو است که بسیار شیرین و مطبوع است و در اطراف دماوند فراوان است.¹⁴

ḡeyysi navi az zardālu ast ke besyār širin va matbu ast va dar atrof-e damovand
farāvān ast.

¹² J.Hazratqulov, M. Abdusamatov .Eron adabiyoti xrestomatiyasi. T., 1992.53-bet.

¹³ www.fa.m.wikipedia.org/wiki/tomaco

¹⁴ www.fa.m.wikipedia.org/wiki/obrikos

Abrikos o'rikning bir turi bo'lib juda shirin va xushbo'ydir va Damovand atroflarida ko'plab uchraydi.

Ushbu misollardagi توتون va قیسی sozlari turkiy o'zlashmalardir

1.5 Murojaat va hurmatlash mavzusidagi LSG. Bu mavzuda ham ko'plab turkiy tillardan kirgan o'zlashmalarni ko'rishimiz mumkin. Ayniqsa, آقا, خانم kabi so'zlar eronliklar hayotiga singib ketgan.

آقا	<i>āyā</i>	janob
آبجی	<i>ābji</i>	opa, ona
خانم	<i>xānom</i>	xonim
بیگ	<i>bik</i>	bek
دانش (دانش)	<i>dādosh (dāsh)</i>	aka
بی بی	<i>bibi</i>	amma
کاکا	<i>kākā</i>	aka
خاتون	<i>xotun</i>	ayol,xotin

شهباز بعد از کمی سکوت رو کرد به قهوه چی و گفت: دانش اکبر، دو تا قند پهلو بیار.¹⁵

Šahboz bad az kami sukut ru kard be yahveči va goft:

dāš akbar du tā yand pāhlu biyor

Shahboz bir oz sukutdan so'ng qahvachiga qaradi va dedi:

Akbar aka, 2 ta qand olib kel.

- مگه بچه خودتون نیست؟

- نه خانم نوه خواهر مه. اما مته بچه خودم می مونه¹⁶

Mage bače-ye xodetun nist? Na xānam nave xāharame ammā messe bače-ye xodam mimune.

¹⁵ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov. Eron adabiyoti xrestomatiyasi. T., 1992. 106-bet.

¹⁶ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov. Eron adabiyoti xrestomatiyasi. T., 1992. 221-bet..

- Nahotki bu bola sizniki emas?

- Yoq xonim, singlimning nabirasi. Ammo xuddi o'zimiznikiday.

Bu jumlada *داش* va *خانم* so'zlari turkiy tillardan kirgan o'zlashmalardir. Bu kabi so'zlarni hozirgi fors tilida ko'plab uchratishimiz mumkin.

1.6. Holat va joy nomlari LSG. Mazkur guruhni shartli ravishda holat va joy nomlari LSGi deb nomladik va bu guruhga holat va joylashuvni bildiruvchi va shunga yaqin ma'nolardagi so'zlarni kiritdik

اتراق	<i>otrāy</i>	o'troq, bir necha kunga qolish
قاق	<i>γāy</i>	quruq
باتلاق	<i>bātlāy</i>	botqoq
شلوغ	<i>sholuy</i>	tiqilinch
کوچ	<i>kuč</i>	ko'chish
داغ	<i>dāy</i>	tog'
بیلاق	<i>yeylāy</i>	yaylov

در شمال غربی ایران، در ارتفاعات با لایتر از ۱۷۰۰ متر، در شمال شهرستان تالاش بیلاق "شکردشت" وجود دارد.¹⁷

dar šemāl-e γarbi-ye iron, dar ertefā'āt-e bālātar az 1700 metr, dar šemāl-e šahrestān-e tālāš yeylāq-e "šokordašt" vojūd dārad.

Eroning shimoliy g'arbida 1700 metrdan ortiq balandlikda Tolosh shahri shimolida "Shokrdasht" yozgi oromgohi bor.

¹⁷ www.semorgh.com/culture/defawut.aspx.

یکی دیگر از ماهی ها گفت: همه رودخانه ها و جویبارها به اینجا می ریزند، البته بعضی از آنها هم به باتلاق فرو می روند.¹⁸

yeki digar az māhihā goft: hame-ye rudhānehā va juyibārḥā be injā mirizand, albatte bazi az ānhā be bātlāy foru miravand.

Baliqlardan boshqa biri dedi: daryo va ariqlarning barchasi shu yerga quyiladi, albatta ularning bazilari botqoqqa ham boradi.

Mazkur misol tariqasida berilgan jummalarda باتلاق، بیلاق، so'zlari turkiy o'zlashmalardir. Xususan بیلاق so'zi haqida Dehxo'doning "Loyatnāme" sida yozilishicha: بیلاق ikki qismdir یی yoki یای "yoz", "لاق" esa makonni anglatuvchi qo'shimcha bo'lib, "yozda yashaydigan joy" ma'nosini anglatadi. U قشلاق "qishlaydigan joy" so'ziga teskari ma'nosidagi so'zdir¹⁹.

1.7. Harbiy mavzuga oid LSG. Ma'lumki qadimda turkiy xalqlar harbiy sohada dovrug'lari baland bo'lgan, ular harbiy qurollar, jang usullari va harbiy bo'linmalari tuzilishi jihatidan o'z davrining tengi yo'q armiyasiga ega bo'lishgan. Fors tilida turkiy tillardan kirgan harbiy mavzuga oid o'zlashmalarni ko'plab uchratishimiz mumkin. Bu kabi o'zlashmalar uzoq o'tmishga borib taqaladi.

توپ	<i>tup</i>	to'p
طپانچه	<i>tapānče</i>	pistolet
تفنگ	<i>tafang</i>	miltiq
ساچمه	<i>sāčme</i>	sochma (qurol turi)
کشیک	<i>keshik</i>	navbatchilik
اردوگاه	<i>ordugāh</i>	lager

پاسبان که آن گوشه ایستاده بود، تفنگش را این دست به آن دست می کرد.²⁰

¹⁸ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov. Eron adabiyoti xrestomatiyasi. T., 1992 245-bet

¹⁹ علی اکبر دهخدا. لغتنامه. تهران. ۱۳۷۲/۲۱۱۴۸.

²⁰ جلال آل احمد ستار. تهران. ۱۳۷۹/۹۵.

pāsbān ke ān guše istāde bud, tofangašrā in dast be ān dast kard.

O'sha burchakda turgan posbon, miltig'ini u qo'ldan bu qo'lga o'tkazardi.

دو تفنگدار جلو دروازه بانک در روشنائی فانوس کشیک می دادند.²¹

do tafangdār jelu-ye darvāze-ye bānk dar rušanoi-ye fānus kešik midādand

Ikki miltiqli kishi bank eshigi yonida, fonus yorug'i ostida navbatchilik qilishardi.

Bu jumalarda تفنگ, تفنگدار, کشیک kabi so'zlar turkiy o'zlashmalardir.

1.8. Kiyinish va bezanish mavzusidagi LSG

بزک	<i>bazak</i>	bezak
دگمه	<i>dogme</i>	tugma
بقه	<i>yaye</i>	yoqa
چکمه	<i>čakme</i>	etik
کاکل	<i>kākel</i>	kokil

دو دست رخت زری خریدند، تنگ، گیلās سوزنی، گلاب پاش، مشربه، جعبه بزک و سمه جوش،

سماور برنجی پرده قلمکار و همه چیز خریدند.²²

do dast raxt-e zari xaridand, tāng, gilās, suzani, golābpāš, mašrabe, ja'be-ye

bazak, vāsmejuš, samāvar-e berenji, parde-ye qalamkār va hame čiz xaridand

Ikki adad zar tikilgan ko'ylak, so`zana choyshab, grafin, stakan, gulob sepadigan idish, bezak qutisi, gilamcha, boshga yopadigan to'r, mis samovar, guldor pardalar va boshqa narsalar sotib olishdi

²¹ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov Eron adabiyoti xrestomatiyasi T., 1992. 45-bet.

²² J.Hazratqulov, M. Abdusamatov Eron adabiyoti xrestomatiyasi T., 1992. 95-bet.

بالاترین لبه لباس که دور گردان را احاطه می کند یقه نام دارد.²³

Bālātarin labe-ye lebās ke dour-e gardān rā ehote mikonad yaʔe nām dārad

Bo'yinni o'rab turadigan libosning eng baland qismi yoqa deb nomlanadi.

Ushbu misol tariqasida berilgan jummalarda یقه va بزک soʻzlari turkiy tillardan kirgan soʻzlardir.

1.9. Ijtimoiy turmush LSG. Quyida keltirilgan soʻzlar turli xil ijtimoiy mavzuga oid boʻlganligi uchun bu guruhni shartli ravishda shunday nomladik.

قشقرق	<i>ʔešʔereʔ</i>	qichqiriq
ایل	<i>il</i>	el
قاچاق	<i>ʔāčāʔ</i>	kantrabanda
جارچی	<i>jārčī</i>	jarchi
قدغن	<i>ʔadayan</i>	taqiqlov
ارمغان	<i>armuyon</i>	sovg'a

هیچ اتفاق نیفتد که به صدای بوق اول، در گاراژ باز شود.²⁴

hič ettefāʔ nayoftad ke be sedā-ye buʔ-e avval dar-e gārāʔ bāz šavad.

Birinchi signaldayoq garaj eshigining ochilishi hech sodir boʻlmagan.

²³ www.pcparsi.com/0-1256

²⁴ جلال آل احمد سنار تهران ۱۳۷۹/۱۴/۲۴

صدای داد و فریاد و قشقرق زنها و مرد ها فضای دواخانه را بر داشته بود.²⁵

*sedā-ye dād-o faryod va yešyereγ-e zanhā va mardhā fazo-ye davāxonerā
bardāšte bud.*

Ayollar va erkaklarning dod-faryodlari va baqirishlari butun dorixonani egallab olgan edi.

Bu jumladagi بوق va قشقرق so'zlari aynan turkiy tillardan kirgan so'zlar hisoblanadi.

Bu kabi so'zlarni ham fors tili lug'at tarkibida ko'plab uchratishimiza mumkin.

---

²⁵ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov. Eron adabiyoti xrestomatiyasi. T., 1992. 226-bet.

II bob. Hozirgi fors tilidagi turkiy o'zlashmalarning morfologik tahlili

Hozirgi fors tilidagi turkiy tillardan kirgan o'zlashmalar boshqa arabiy va yevropa tillaridan kirgan o'zlashmalar singari fors tili lug'at tarkibidan muqim o'rin olib bo'lgan. Har qanday tilda o'zlashgan begona til unsurlari, yangi til muhitida uzoq muddatli moslashuv jarayonini boshidan kechiradi. Bu moslashuv jarayoni til sistemasining turli tarkibiy bosqichlarida amalga oshadi. Odatda begona so'z yangi til muhitida fonetik, grafik, ma'noviy, grammatik va uslubiy bosqichlarda moslashuv jarayonini boshdan kechiradi.²⁶

Turkiy o'zlashmalar ham mana shunday moslashuv jarayonini o'tkazgan. Bu moslashuv jarayonlari uzoq muddatli jarayon bo'lib, to yangi so'z yoki birikma til sistemasining hamma bosqichlarida o'z o'rnini topmaguncha o'zlashtiruvchi til sistemasiga singib ketmaydi.

Turkiy o'zlashmalar fors tili lug'at tarkibidan joy olgach grammatik moslashuvning bir bosqichi bo'lgan morfologik moslashuv jarayonini boshidan kechiradi.

Morfologik moslashuvda turkiy tillardan o'zlashgan so'z turkumi, fors tilida shu so'z turkumiga oid grammatik kategoriyalarga moslashadi. Bunda agar o'zlashma ot so'z turkumiga oid bo'lsa ko'plik kategoriyasi, otdan so'z yasash usullariga, sifat so'z turkumiga oid bo'lsa sifatlarning qiyosiy va orttirma darajasiga va so'z yasash moddellariga, fe'lga tegishli bo'lsa fe'lning so'z yasash, zamon, mayl va nisbat kategoriyalariga moslashadi.²⁷

To'plangan misollar shuni ko'rsatadiki, hozirgi fors tilidagi turkiy o'zlashmalar quyidagi so'z turkumlariga bo'linadi.

---

²⁶ A.Quronbekov .Fors tili leksikologiyasi. T., 2008.61-bet.

²⁷ A.Quronbekov .Fors tili leksikologiyasi. T., 2008.63-bet.

2.1 Ot. اسم - esm. Ot soʻz turkumi morfologiyaning eng muhim boʻlagi hisoblanadi va u predmetning nomini anglatadi. Hozirgi fors tilida ot soʻz turkumiga oid turkiy tillardan kirib kelgan oʻzlashmalarni koʻplab uchratishimiz mumkin. Masalan:

قیچی	<i>γeyči</i>	qaychi
چاقو	<i>čāyu</i>	pichoq
دشک	<i>došak</i>	toshak
قابلمه	<i>γāblame</i>	kastryulka
طاق	<i>otāy</i>	xona

Fors tilida ham otlar ikki turga boʻlinadi, turdosh va atoqli otlar. Hozirgi fors tilidagi turkiy oʻzlashmalarni biz har ikkalasida ham uchratishimiz mumkin.

• Turdosh otlar اسم عام Hozirgi fors tilidagi juda ham koʻp turkiy oʻzlashmalar turdosh otlarga mansubdir. Masalan:

تسمه	<i>tasme</i>	tasma
بغچه	<i>boγče</i>	tugun, buqcha
تلمبه	<i>tolombe</i>	nasos
الک	<i>alak</i>	elak
گمرک	<i>gomrok</i>	bojxona

عمو بچه اش را بر داشت و گفت: "من رفتم، شاید به کله ام زد و دو باره برگشتم".²⁸

amu bāyčeašrā bar dāšt va goft: "man raftam, šāyad be kalleam zad va do bāre bar gaštam".

Togʻa tugunini koʻtardi va dedi: "Men ketdim, ehtimol birdan miyamga urdimi, yana uyga qaytdim".

او هم پیاده شد، تلمبه را آورد.²⁹

u ham piyode šod, tolomberā āvard.

²⁸ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov Eron adabiyoti xrestomatiyasi T., 1992.168-bet.

جلال آل احمد سنار تهران ۱۳۷۹/۱۰۴²⁹

U ham tushib nasosni olib keldi.

Yuqoridagi jummalarda بقچه va تلمبه so`zlari turkiy tillardan o`zlashgan turdosh otlardir

• Atoqli otlar اسم خاص *esm-e xos* Hozirgi fors tilida bir qator turkiy atoqli otlarni ham uchratishimiz mumkin. Ulardan biri erkak va ayollarning ismlari:

بھادر	<i>Bahāder</i>
ارسلان	<i>Arslān</i>
افشار	<i>Afšār</i>
تمور	<i>Temur</i>
سنجر	<i>Sanjar</i>
جیران	<i>Jeyrān</i>
آیدین	<i>Āyđin</i>
قلیچ	<i>Qelič</i>

Turli geografik joylar nomlari.

دریای خزر	<i>Daryā-ye xazar</i>	Kaspiy dengiz (Eronning shimolida joylashgan yirik suz xavzasi)
آق داغ	<i>Āyđāy</i>	Oq tog' (Ordibehesht o`stonida joylashgan 4867 gektarli hudud)
آقا قاپا	<i>Āy yāyā</i>	Oq qoya (Eron shimolidagi g'orlardan biri)
تشلاق	<i>Tashlāy</i>	Toshloq(Kurdistondagi daryo)
قزل اوزن	<i>yez el ozan</i>	Qizil o`zan (Zendjondagi daryo)

Shuni takidlab o'tish joizki, hozirgi Eron hududining, ayniqsa shimoliy va shimoliy g'arbiy mintaqalaridagi ko'plab daryolar, tog'lar, g'orlar, o'rmonlar kabi geografik hududlarning nomlari turkiy tillarda nomlangan.

Avval aytib o'tkanimizdek hozirgi fors tilidagi ot so'z turkumiga oid turkiy o'zlashmalar morfologik moslashuvda o'zlariga ko'plik qo'shimchalarini qabul qilishlari mumkin. Odatda ular ها-hā universal ko'plik qo'shimchasini qabul qilishadi. Masalan:

آره، يکيشون بی معرفتی کرده بود منم دو تا از قرقی هاش را قر زدم.³⁰

Āre, yekišun bi marifati karde bud, manam du tā yeryihāšrā yor zadam.

Ha, ulardan biri tarbiyasizlik qilgan edi, men ham qirg'iylarining ikkitasini o'g'irlab olgan edim.

Ushbu jumladagi قرقی so'zi ها ko'plik qo'shimchasini qabul qilgan.

قرقی+ ها ← قرقی ها

Shuningdek, turkiy tillardan o'zlashgan otlar آن ān ko'plik qo'shimchasini ham qabul qilishi mumkin

آقایان کنار بروید که من نمی خوا هم مرتکب گناه بشوم، بنده مبتلا به آنفلوآنزا شده ام.³¹

Āyāyān kenār beravid ke man nemixāham mortakeb-e gonāh bešavam, bande mobtalā be ānfoluānzā šodeam.

Og'alar tezroq o'ting, men gunohkor bo'lib qolishni xohlamayman men gripga chalinganman.

Ushbu jumladagi آقا so'zi آن ko'plik qo'shimchasini qabul qilgan.

آقا + آن ← آقایان

Bundan tashqari arabiy ko'plik kategoriyasi orqali ham turkiy o'zlashmalarning ko'plik shakli yasalishi mumkin. Masalan:

³⁰ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov Eron adabiyoti xrestomatiyasi T., 1992.263-bet.

³¹ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov Eron adabiyoti xrestomatiyasi T., 1992.203-bet.

ات āt ko'plik qo'shimchasi

ایل + ات ← ایلات

بیلاق + ات ← بیلاقات

Ba`zi bir turkiy o'zlashmalarning arabiy siniq ko'plik formasi ham mavjud. Ammo bu kabi ko'plik yasalishi nihoyatda kam uchraydi.³²

خان	خوانین	<i>xavānin</i>	Xonlar
ترک	اتراک	<i>atrāk</i>	Turklar
ترکمان	تراکمه	<i>tarākame</i>	Turkmanlar
دکان	دکاکین	<i>dokākin</i>	Do`konlar

آخرین خوانین بکش، ولی خان کیانی فرزند عبدالله خان و محمد خان کیانی فرزند شکرالله خان بودند

که به ترتیب در سال های ۱۳۵۳ و ۱۳۵۱ ش. در گذشته اند.³³

āxerin xavānin-e Bakaš, Valixān Kayāniy farzand-e Abdullaxān va Moxamadxān Kayāniy farzand-e šokrollāxān budand ke be tartib dar sālhā-ye 1323 va 1351 š. dar gozāšteand

Bakashning so`ngi xonlari Abdullaxonning o`g`li Valixon Kayoniy va Shokrulloxonning o`g`li Muhammadxon Kayoniylar oldinma-ketin 1323 va 1351 h.sh yili vafot etganlar.

Shuningdek, turkiy o'zlashmalar fors tiliga kirib kelgach yana bir morfologik jarayonda ya`ni, yangi so`z yasalishida ham ishtirok etishi mumkin. Fors tilidagi turkiy o`zlashma so`zlar bemalol so`z yasovchi afikslarni qabul qilib yangi otlar yasay oladilar.

ninachi	<i>sanjāyak</i>	سنجاق + ک ← سنجاقک
uycha	<i>otāqak</i>	اتاق + ک ← اتاقک

ماشین به اندازه مختلف، یک نفره، دو نفره یا دسته جمعی ساخته می شد و کوچکترین نمونه اش به

اندازه یک اتاقک تلفن بود.³⁴

³² Л.И. Жирков Персидский язык. элементарная грамматика., М. 2009.50-стр.

³³ www.amarr.blogfa.com/post-32.aspx

Māšin be andoze-ye moxtalef, yek nafare, do nafare yā daste-ye jam'i sāxte mišod va kučektarin namuneyaš be andāze-ye yek otāyak-e telefon bud.

Mashina turli xil, bir kishilik, ikki kishilik yoki ko'pchilik o'lchamda qurilardi va eng kichik namunasi bir telefon uychasi o'lchamida edi.

این سنجاک در زیر آب رشد می کند و می تواند تا سه سال در زیر آب بماند.³⁵

In sanjāyak dar zir-e āb rošd mikonad va mitavānad tā se sāl dar zir-e āb bemānad.

Bu ninachi suv ostida voyaga yetadi va uch yilgacha suv ostida qola oladi.

Ushbu jumalardagi اتاق va سنجاک so`zlari o`ziga ak so`z yasovchi affiksini qabul qilib yangi ot so`z turkumiga mansub so`z yasamoqda.

Turkiy o'zlashmalar yarimaffikslarni ham qabul qilib yangi otlar yasashi mumkin.

eshkak eshish	<i>γāyeyrāni</i>	قايق + رانی ← قايقرانی
klub	<i>bāšgāh</i>	باش + گاه ← باشگاه
lager	<i>ordugāh</i>	اردو + گاه ← ادوگاه
tugmasoz	<i>dogmesāz</i>	دگمه + ساز ← دگمه ساز

دو باشگاه استقلال و پرسپولیس تا امروز فرصت دارند اسامی خود را در اختیار فدراسیون قرار

دهند.³⁶

do bāšgāh Esteylol va persepolis tā emruz forsat dārand asāmi-ye xodrā dar extiyār-e federāsiyun yarār dehand.

Ikki klub Istiqlol va Persopolis federatsiyaga o`z ro'yxatni topshirish uchun bugungacha vaqtlari bor.

³⁴ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov. Eron adabiyoti xrestomatiyasi., T., 1992.175-bet.

³⁵ www.fa.m.wikipedia.org.

³⁶ همشهری №163. 2011.

Ushbu jumladagi باش turkiy o`zlashmasi گاه yarimaffiksini qabul qabul qilmoqda

Shuningdek, turkiy o`zlashmalar kompazitsiya usulida ham otlar yasalişida ishtirok etishlari mumkin

uchrashuv joyi	<i>pātuγ</i>	پا + توغ ← پاتوغ
qushxona	<i>γuřxāne</i>	قوش + خانه ← قوشخانه
artilleriya	<i>tupxāne</i>	توب + خانه ← توبخانه

صاحبخانه ها نه جنجالی دارند و نه بچه ای که نصف شب اهل خانه را از خواب بیدار کند و نه رفت و آمد زیادی که خانه را بدل به چاپار خانه و یا کاروانسرا بسازد³⁷

sāhebxānehā na janjāli dārand va na bačei ke nesf-e šab ahl-e xānerā az xāb bidor konad va na raft-o āmad-e ziyodi ke xāne rā badal be čāpārxāne va yo kār-vānsarā besāzad

Uy egalari na shovqin solishardi, na bolalari yarim kechasi uydagilarni uyg'otib va na ko'plab bordi-keldilardan uyni otxonaga yoki karvonsaroyga aylantirib yuborishardi

Ushbu jumladagi turkiy چاپار so`ziga خانه so`zi qo`shilmoqda va yangi so`z yasalmogda.

2.2 Sifat صفت *sefat*.

Belgini bildiradigan so`z turkumi sifat deyiladi. Hozirgi fors tilida sifat so`z turkumiga oid turkiy o`zlashmalarning miqdori biroz cheklangan. Fors tilidagi turkiy o`zlashmalarni ham asliy, ham nisbiy sifatlarda uchratishimiz mumkin.

• Asliy sifatlار صفت سماعی *sefat-e semāi*

قرل	<i>yezeli</i>	qizil
چاق	<i>čāy</i>	semiz
کوچک	<i>kuček</i>	kichik
قرا، قره	<i>yarā, yare</i>	qora
دیلاق	<i>deylāy</i>	hunik, ko'rimsiz
آق	<i>āy</i>	oq
سوگلی	<i>sugoli</i>	sevimli

ننه حسن همسایه شان اسم او را "خانم سوگلی" گذاشته بود.³⁸

nane-ye Hasan hamsāyeshān esm-e urā "xānom-e sugoli" gozāšte bud.

Qo'shniligi Hasanning onasi uning ismini "sevimli xonim" deb qo'yib olgan edi.

دائی کوچک گفت: راستشو بگو، این پیرسگ کجا رفته؟³⁹

dāyi-ye kuček goft: rāstašu begu, in pirsag kojā rafte?

Kichik tog'a dedi: to'g'risini ayt, bu qari it qayerga ketgan.

Ushbu jummalardagi سوگلی va کوچک so'zlari turkiy tillardan kirgan hozirgi fors tilidagi sifatlardir.

Daraja ko'rsatkichi sifatlarga xos bo'lib, bu sifadni boshqa so'z turkumlaridan ajratib turuvchi asosiy belgidir. Turkiy tillardan o'zlashgan sifatlar ham morfologik moslashuvda ishtirok etadi, ular ham darajalanadi. Masalan:

صغری کوچکترین امیدی به خود راه نمی داد⁴⁰

- soyri kuçektarin omidi be xod rāh namidād

Sog'ri kichkinagina umidi ham yo'q edi

خاللا دوستم از من دیلاقتراست.⁴¹

³⁸ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov .Eron adabiyoti xrestomatiyasi. T., 1992.93-bet.

³⁹ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov .Eron adabiyoti xrestomatiyasi . T., 1992.161-bet.

⁴⁰ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov .Eron adabiyoti xrestomatiyasi . T., 1992.55-bet.

hālā dustam az man delāytar ast.

Hozir do'stim mendan xunukroqdir.

•Nisbiy sifatlar صفت نسبی *sefat-e nesbi*

چېق + ی ← چېقى

قاچاق + ی ← قاچاقى

يك مرد چېقى جواب داد: واسه من اهل محل نيست.⁴²

yek mard-e čāpyi javāb dād: vāsse man ahl-e mahal nist.

Bir trubkali kishi javob berdi: To`g`risini aytsam men bu yerlik emasman

يکى از دزدان ديد که شينى قاچاقى در زير زمين پنهان مى شد.⁴³

yeki az dozdān did ke šey-ye yāčāyi dar zir-e zamin penhān mišod.

O`g`rilardan biri yer ostida yashiringan kantrobanda narsalarni ko`rib qoldi.

Ushbu jummalardagi ot so`z turkumiga mansub bo`lgan چېق va قاچاق so`zlari ی yāy-nesbat ni qabul qilib nisbiy sifatlar yasamoqda.

2.3 Son عدد *adad*

Son- sanoqni va tarkibni bildiradigan so`z turkumidir. Odatda ko`pgina tillarda son so`z turkumi turli hil o`zlashmalardan xoli bo`lgani holda, sanoqni ifodalash uchun tilning asl fondiga oid so`zlar ishlatiladi. Fors tili ham bundan mustasno emas. Fors tilida son so`z turkumida deyarli turkiy o`zlashmalarni uchratmaymiz. Faqat ba`zi so`zlarga kirib qolgan, ammo ular ham istemoldan chiqib ketgan.

يوزباشى	<i>yuzbāshi</i>	yuzboshi
تومان	<i>tumān</i>	tuman, o`n ming

Bu so`zlardagi يوز va تومان so`zlari uzoq tarixda juda ham qisqa doirada ishlatilgan bo`lib, bunday turkiy sonlar faqatgina tarixiy asarlarda saqlanib qolgan.

⁴¹ www.pcrsi.com/2015/

⁴² J.Hazratqulov, M. Abdusamatov Eron adabiyoti xrestomatiyasi T., 1992.70-bet

⁴³ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov Eron adabiyoti xrestomatiyasi T., 1992.118-bet

Masalan *tumān* soʻzi haqida Dehxudoning “Lugʻatnoma”sida yozilishicha aslida son boʻlib 10000 sanogʻni bildirgan. Bundan tashqari bu soʻz 10000 kishilik qoʻshinni nomlashda ishlatilgan yaʼni, 10000 kishilik qoʻshin *tumān* deyilgan va bu qoʻshinning rahbari *amirtumān* deb atalgan. Shuningdek mana shu qoʻshinni yetkazib beruvchi hudud ham *tumān* deb atalgan.⁴⁴

Hozirga kelib *tumān* soʻzining bu maʼnosi deyarli ishlatilmaydi uni faqat tarixiy yozma manbalarda uchratishimiz mumkin. Bu soʻzning yana bir maʼnosi bu pul birligining ifodalashidir. Hozirda Eronda 10 riyolni *tumān* deb atashadi. Bu haqida Dehxudoning “Lugʻatnoma” sida quyidagicha yozilgan: “Hozirgi riyol oldingi “qiron”ning muodilidir va oldingi “qiron” ming dinorga teng boʻlgan hozirda muomiladagi 10 riyol sobiq “qiron” evaziga *tumān* deb atashadi”⁴⁵

Olmosh *zamir* Bitiruv malakaviy ishi mobaynida manbalarda turkiy tillarga mansub olmoshlar uchratilmadi.

2.4 Ravish *qeyd*.

Ish harakat yoki holatning belgisini bildiradigan soʻz turkumlari ravish deyiladi. Bitiruv malakaviy ishida bir necha ravish soʻz turkumiga oid turkiy oʻzlashmalarni uchratdik.

دنج	<i>denj</i>	tinch
شلوغ	<i>šoluy</i>	tiqilinch
یوآش	<i>yavāš</i>	sekin
قاق	<i>γāγ</i>	quruq
یوآش یوآش	<i>yavāš- yavāš</i>	sekin-sekin
یالغوز	<i>yālyuz</i>	yolgʻiz

دستم را زدم توی حوض که ماهی ها در رفتند و پدرم گفت:

- کره حر! پوآشتر.⁴⁶

44 علی اکبر دهخدا. لغتنامه. تهران. ۱۳۱۹/۶۲۷۴

45 علی اکبر دهخدا. لغتنامه. تهران. ۱۳۱۹/۶۲۷۴

46 J.Hazratqulov, M. Abdusamatov. Eron adabiyoti xrestomatiyasi. T., 1992.136-bet.

dastamrā zadan tuye houz ke māhi hā dar rafteand va pedaram goft:

Kare xar! Yavāštar.

Qo'limni hovuz ichiga tiqdim, baliqlar qochishardi va otam dedi: Eshak sekinroq.

Ushbu jumlada *یواش* so'zi turkiy tillardan kirgan ravish hisoblanadi.

2.5 Fe'l فعل *fel*

Ish harakat va holatni bildiradigan so'z turkumini fel deyiladi. Turkiy tillardan kirgan o'zlashmalarni biz fe'llarda ham uchratishimiz mumkin. Malumki fors tilida fe'llar tuzilishiga ko'ra sodda, prefiksli va qo'shma fe'llarga ajratiladi. Turkiy o'zlashmalar ham boshqa arabiy va yevropa tillaridan kirgan o'zlashmalar singari sodda va murakkab fe'llar yasalişida qatnashishadi.

Sodda fe'llar. Bitiruv malakaviy ishi mobaynida turkiy o'zlashmalardan yasalgan sodda fe'llar kam uchratildi

قايپدن	<i>γāpidan</i>	tutib olmoq
كوچيدن	<i>kuchidan</i>	ko'chmoq
چايپدن	<i>čāpidan</i>	o'g'irlamoq
تويپدن	<i>tupidan</i>	do'q qilmoq

عشاير زاگرس به مناطق گرم خوزستان کوچيدند.⁴⁷

ašāyer-e zāgros be manotey-e garm-e xuzeston kučidand.

Zagros qabilalar Xuzestonning issiq mintaqalariga ko'chib o'tdilar.

Qo'shma fe'llar. Ot yoki boshqa so'z turkumlari va ko'makchi fe'llar yordamida yasalgan fe'llar qo'shma fe'llar deyiladi. Qo'shma fe'llar ikki qismdan ot va fe'l qismidan tashkil topganini inobatga olsak, bu turdagi fe'llarda ham turli o'zlashmalar, xususan turkiy o'zlashmalar ham ishtirok etishi mumkin. Umuman

⁴⁷ www.magiran.com/npview.asp

olganda qo'shma fe'llar fors tili fe'llarining asosiy qismini tashkil qiladi, turkiy o'zlashmalarni ham sodda fe'llarga nisbatan qo'shma fe'llarda ko'proq uchratishimiz mumkin. Bunda hozirgi fors tili lug'at tarkibidan o'rin olgan ot, sifat, ravish va boshqa so'z turkumlariga oid turkiy so'zlar sodda fe'llar bilan birikib qo'shma fe'llar yasaydi.

كشيك دادن	<i>keshik dādan</i>	qo'riqlamoq
سراغ رفتن	<i>sorāy raftan</i>	so'rab bormoq
چاق کردن	<i>čoy kardan</i>	semirtirmoq, boqmoq
بوق زدن	<i>buq zadan</i>	signal chalmoq
چمباتمه زدن	<i>čombātme zadan</i>	cho'kkalab o'tirmoq

بالاخره خسته شدم و رو زمین چمباتمه زدم⁴⁸

bilāxare xaste šodam va ru zamin čombātme zadam

Oxiri charchadim va yerga cho'kkalab o'tirib oldim

راننده دو سه بار دیگر بوق زد و وقتی کسی در را باز نکرد پیاده شد و پشت در رفت.⁴⁹

rānande do se bor digar buq zad va vayti kasi dar rā boz nakard piyāde šod va pošt-e dar raft.

Haydovchi yana ikki uch bor signal chaldi va darvozani hech kim ochavermagach mashinadan tushib eshik ortiga bordi.

Ushbu jumalardagi چمباتمه va بوق kabi turkiy o'zlashmalar sodda fe'li bilan birikib qo'shma fe'l yasashda ishtirok etmoqda

2.6 Turkiy so'z yasovchi qo'shimchalar

⁴⁸ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov. Eron adabiyoti xrestomatiyasi. T., 1992.112-bet.

⁴⁹ جلال آل احمد ستار تهران ۱۳۸۹/۱۱۵

Yana bir hozirgi fors tilidagi turkiy o'zlashmalar affikslardir. Hozirgi fors tilida turkiy tillardan kirib kelgan hozirgacha amalda ko'p qo'llaniladigan affikslar ham mavjud.

چی – *čī* suffiksi. Bu suffiks forsiy va boshqa tillardan kirib kelgan so'zlar bilan qo'shilib yangi kasb-hunar ma'nosidagi so'zlarni yasaydi. Bu suffiks fors tilida keng qo'llaniladi.

آغای محمد اول ها شکارچی بود اما الان به شکار نمیرود⁵⁰

Āyā-ye mohammad avvalhā šekārči bud ammā alān be šekār namiravad

Janob Muhammad avvallari ovchi edi, ammo hozir ovga bormaydi

Ushbu jumladagi شکار-چی suffiksi forsiy so'ziga qo'shilib yangi so'z yasamoqda

شکار + چی ← شکارچی

Shuningdek, چی- suffiksi Yevropa tillaridan kirgan va arabiy so'zlarga ham qo'shilib, yangi so'z yasashda xizmat qilishi mumkin.

شلاق در شکه چی بلند شد و راه افتادیم⁵¹

šallāy-e doroškeči boland šod va rāh oftādim

Aravachining qamchisi ko'tarildi va yo'lga tushdik

Ushbu jumladagi چی- suffiksi rus tilidan kirgan درشکه so'ziga qo'shilib yangi so'z yasamoqda.

درشکه + چی ← درشکچی

⁵⁰ www.magiran.com/npvsk.aspx

⁵¹ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov. Eron adabiyoti xrestomatiyasi. T., 1992.30-bet.

شهباز بعد از کمی سکوت رو کرد به قهوه چی و گفت:

"دش اکبر، دو تا قند پهلو بیار"⁵²

šahbāz ba'd az kami sokut ru kard ba qahveči goft:

"dāš akbar do tā γand pahlū biyār"

Shahboz biroz sukutdan so'ng qahvachiga qaradi va dedi:

"Akbar aka ikkita qand olib keling"

باز نظافتچی مرا بیدار کرد

- شما که نخور ده اید؟

- من نمی خورم.⁵³

bāz nezāfatči marā bidār kard.

- *šomā ke naxordeid?*

- *man namixoram.*

Yana farrosh meni uyg'otdi.

- Siz yemadingizmi?

- Men yemayman.

Ushbu jumalardagi arabiy قهوه va نظافت so'zlari o'zlariga چی-so'z yasovchi qo'shimchasini qabul qilmoqda.

قهوه + چی ← قهوه چی

نظافت + چی ← نظافتچی

Bundan tashqari A.Quronbekovning "Fors tili leksikologiyasi" kitobida bir qancha turkiy affikslar va yarimaffikslar keltirilgan. Masalan:

⁵² J.Hazratqulov, M. Abdusamatov. Eron adabiyoti xrestomatiyasi T., 1992.106-bet

⁵³ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov. Eron adabiyoti xrestomatiyasi T., 1992.112-bet

-ulu suffiksi (-ule, -lu) kichraytirish, erkalash ma'nosida ishlatiladi. Masalan: *zangule*-qo'ng'iroqcha, *maškule*-kichik meshkob, *kučulu*-jajji bola; *Hamzelu*-Hamza avlodidan, *γara γoyunlu*-qora qo'yli urug'idan va shunga o'xshash so'zlar.

Turkiy tilidan *bāši*-boshliq, boshqaruvchi ma'nosidagi poluaffiks o'zlashgan bo'lib, hozirgi zamon fors tilida o'rta asrlarda kirib kelgan so'zlar ko'plab uchraydi.

yuzbāši-yuzboshi, *bāybānbāši*- bog'bonlar kattasi, *tajerbāši*-tojirlar boshlig'i, *hammālbāši*-hammollar kattasi va shunga o'xshash so'zlar, faqat o'tmish, adabiyotida saqlanib qolgan.

-*tāš* (*dāš*) poluaffiksi bilan yasalgan so'zlar, jumladan: *xeyeltāš*-hammaslak, *xājetāš*-janob, *dādāš*-aka va shunga o'xshash so'zlar arxaik so'zlarga aylangan yoki ba'zi mahalliy lahjalarda saqlanib qolgan.

-*begi* poluaffiksi ham yangi so'z yasamaydi, faqat tarixiy asarlarda, shuningdek inson ismlarida uchraydi. Masalan: *-qal'abegi*-qal'aning boshlig'i; *Daryabegi*-admiral (shaxs nomi) va shunga o'xshash so'zlar.⁵⁴

III bob. Hozirgi fors tilidagi turkiy o'zlashmalarning ma'no xususiyatlari

Chet tilidan kirgan o'zlashmalar yangi muhitda moslasha boshlaydi va uning mano'viy tarkibi o'zgaradi, mano kengayadi, torayadi yoki butunlay boshqa ma'noda ishlatilishi mumkin. Biz avval ta'kidlab o'tkanimizdek, hozirgi fors tili lug'at tarkibida

---

⁵⁴ A.Quronbekov .Fors tili leksikologiyasi. T., 2008.51-bet.

turli tildagi o'zlashmalarni uchratishimiz mumkin. Bu o'zlashmalar fors tiliga kirgach o'z semantikasini o'zgartirishlari ham mumkin.

Masalan, arab tilidan o'zlashgan so'zlar kamdan-kam holatda o'z semantik strukturasi saqlab qoladi. Ko'p hollarda arab tilidan o'zlashmalar fors tiliga kirgach yangi, arab tilida mavjud bo'lmagan ma'no kasb qiladi, ya'ni ma'no kengayishi yuz beradi. Masalan

فلک - *falak* – arab tilida 1) osmon 2) arbita

فلک - *falak*– fors tilida 1) osmon 2) farishtalar yashash joyi 3) qismat 4) yuksaklik

Muqoyosadan ko'rinib turibdiki, arab tilidagi faqat bitta ma'no takrorlanyapti, fors tilidagi qolgan uchta ma'no yangidir.

Ba'zi hollarda o'zlashmalar ma'no jihatidan torayishi mumkin. Masalan:

نظر - *nazar*-arab tilida 1) qarash 2) ko'rish 3) yomon ko'z 4) mulohaza 5) ko'rib chiqish.

نظر - *nazar*-fors tilida 1) qarash 2) maqsad 3) ko'chma, ko'z⁵⁵

Bu yuqoridagi solishtiruv arabiy o'zlashmalar misolida oldik. Endi asosiy masala turkiy o'zlashmalar haqida so'z yuritsak. Turkiy o'zlashmalar ham fors tiliga kirgach uning ma'nosida xuddi yuqorida solishtirilgan arabiy o'zlashmalar singari torayishi, kengayishi yoki yangi ma'no hosil bo'lishi mumkin.

3.1 Turkiy o'zlashmalarda ma'no torayishi hodisasi

Ana shunday ma'no xususiyatlaridan biri o'zlashmalarning ma'no torayishidir. Fors tilida ko'plab turkiy o'zlashmalarda ma'no jihatidan torayishi kuzatiladi.

---

⁵⁵ A.Quronbekov.Fors tili leksikologiyasi. T., 2008.39-bet.

Masalan: آقا āyā

Turkiy tillarda: 1) katta yer egasi 2) janob 3) aka 4) er

Fors tilida: 1) janob 2) aka, og'a (o'zidan kattalarni hurmatlash ma'nosida).

کارم تمام شد و آقای مرزانی هنوز نیامده بود.⁵⁶

kāram tamām šod va āyā-ye marzāni hanuz nayāmade bud

Ishim tugadi va janob Marzani hali ham kelmagan edilar.

کاظم آقا که دست ها را آستین پالتو پنهان کرده نزدیک در ایستاده بود⁵⁷

- Kāzem āyā ke dasthārā āstin-e pāltu penhān karde nazdik-e dar istāde bud.

Qo'llarini paltosining yengiga berkitib olgan Kozim aka eshik yonida turar edi.

Yuqoridagi birinchi jumlada آقا āyā so'zi "janob" ma'nosida kelgan bo'lsa ikkinchi jumladagi "aka" hurmatlash ma'nosida kelgan. آقا āyā so'zining turkiy tillardagi ma'nolaridan "katta yer egasi" va "er" ma'nolari fors tilida yo'q. Demak, mazkur so'z ma'no jihatdan toraymoqda.

قاچاق yāčāy

Turkiy tillarda 1) qochoq 2) yoriq yoki teshik (masalan gaz, suv quvirida) 3) kontrabanda.

Fors tilida 1) kontrabanda

ما عادت نداشتیم از یاران خود بپرسیم که از چه راه فلان شیئی قاچاق وارد زندان شده است.⁵⁸

Mā ā'dat nadāštīm az yārān-e xod beporsim ke az če rāh-e felān šey-ye yāčāy vāred-e zendān šode ast.

Biz do'stларimizdan qaysi yollar bilan o'sha kontrabanda molni olib kirgan deb so'rashga odatlanmaganmiz.

⁵⁶ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov. Eron adabiyoti xrestomatiyasi .T., 1992.69-bet

⁵⁷ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov. Eron adabiyoti xrestomatiyasi .T., 1992.156-bet

⁵⁸ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov. Eron adabiyoti xrestomatiyasi .T., 1992.124-bet.

Mazkur jumlada قالچاق so'zi faqatgina kontrabanda ma'nosini bildirmoqda. Yuqoridagi ikkita so'z misolida biz o'zlashmalarning ma'no jihatidan torayishini guvohi bo'lmoqdamiz.

3.2 Turkiy o'zlashmalarda ma'no kengayishi hodisasi

Turkiy o'zlashmalarning yana bir ma'no xususiyatlaridan biri, bu ma'no kengayishidir. Bunda fors tiliga kirgan turkiy o'zlashmalarning ma'nosi kengayadi, ular fors tilida mavjud bo'lmagan yangidan-yangi ma'nolarni ifodalaydilar.

قابلمه qāblame

Turkiy tillarda 1) qoplash, sirlash (buyumlar ustini sirlash)

Fors tilida 1) kostrulka 2) sirlangan, qoplangan

شیرین با چشم های کشاد شده گفت: "مامان، بگم باور نمی کنی، شستن ظرف کثیف بدون قابلمه ۳۰۰ تومن، با قابلمه ۳۲۰ تومن توسط صاحب خود ظرف"⁵⁹.

širin bā čašmhā-ye gošād šode goft: māmān begam bāvar namikāni, šostan-e zarf-e kasif bedun yāblame sisad tumān, bā yāblame sisad-o bist tumān, tavasot-e sāheb-e xod-e zarf

Shirin ko'zlarini katta-katta ochgancha dedi: Oyijon, aytsam ishonmaysiz, sirsiz iflos idishni yuvish 300 tuman, sirligi 320 tuman, shunda ham idishlarning egasi o'zi orqali

مامان علی از مغازه جدید قابلمه، سطل و چند بشقاب خرید.⁶⁰

māmān-e ali az ma'yāze-ye jadid yāblame, satl va čand bošyāb xarid

Alining onasi yangi magazindan kastrulka, chelak va bir nechta likopcha sotib oldi.

⁵⁹ همشهری № 5113, 2008

⁶⁰ همشهری № 5563, 2008

Misollardan ko'rinib turibdiki "قابلمه" so'zi fors tiliga kirgach turkiy tillardagi "qoplash", "sirlash" kabi ma'nosidan tashqari "yangi kostryulka" ma'nosini ifodalamoqda. Bu kabi turli o'zlashmalarni ko'plab uchratishimiz mumkin.

اتاق otāq

Turkiy tillarda: 1) chodir, o'tov

Fors tilida: 1) xona 2) chodir, o'tov 3) palata

بازرس روی تنها صندلی اتاق که رفیقم به او نشان داده بود نشست.⁶¹

Bāzras ru-ye tanhā sandali-ye otāq ke rafiyam be u nešān dāde bud nešast

Tekshiruvchi do'stim ko'rsatgan xonadagi birgina stulga o'tirdi.

اتاق بازارگانی یک سازمان غیر دولتی می باشد.⁶²

Otāy-e bāzārgāni yek sāzemān-e yeyr-doulati mibāšad.

Savdo-sotiq palatasi bir nodavlat tashkilot hisoblanadi.

Yuqoridagi misol tariqasida berilgan jummalarda اتاق so'zi "xona", "palata" ma'nolarida kelgan. Bundan tashqari bu so'zning "chodir", "o'tov" ma'nolari ham mavjud. Bu o'zlashma ma'no jihatidan kengaymoqda.

3.3 Turkiy o'zlashmalarda yangi ma'no kasb etishi hodisasi

Bundan tashqari ba'zi bir turkiy o'zlashmalar fors tiliga kirgach turkiy tillarda mavjud bo'lmagan yangi ma'nolarni berish holati ham kuzatiladi.

سراغ sorāy

Turkiy tillarda: 1) savol 2) ?-so'roq belgisi

Fors tilida: 1) izlash, yo'qlash, 2) belgi, nishon, ma'lumot

جلال آل احمد. ستار. تهران. ۱۳۸۹/ ۹۳/ ۶۱

⁶² www.eccim.com/site/index.aspx.

در مدت یک سال و نیم که ماهرخ رفته بود بخدمتکاری یکبار نشد که آبجی خانم به سراغ او برود یا احوالش را بپرسد.⁶³

dar moddat-e yek sāl-o nim ke māhroh rafte bud behedmatkāri yekbār našod ke Ābjixānom be sorāy u beravad yā ahvālašrā beporsad.

Mohruxning xizmatkorlikka ketganiga bir yarim yil bo'lgan bo'lsa ham Objixonim uni biror marta yo'qlab yoki ahvolini so'rab bormadi.

دوستم! من از یک کافه سراغ دارم. بیا، امشب آنجا می رویم.⁶⁴

dustam! man az yek kāfe sorāy dāram. Biyā, emšab ānjā miravim

Do'stim! men bir kafeni bilaman. Kel, bugun kechasi uyerga boramiz.

Ushbu jummalarning birinchisida سراغ so'zi "yo'qlash" ma'nosida kelgan bo'lsa, ikkinchisida "ma'lumot" ma'nosida kelmoqda. Hozirgi fors tilida bu so'zning turkiy tillardagi ma'nosi umuman ishlatilmaydi.

الاغ – olāy

Turkiy yillarda: 1) uloqcha (echkining bolasi)

Fors tilida: 1) eshak

الاغ حیوان پر تحمل و قوی است و به همین دلیل در همه جای دنیا از آن برای سواری و بارکشی

استفاده می شود.⁶⁵

olāy heyvān por tahamol va γavi ast va be hamin dalil dar hamejā-ye donyā az ān barāye savāri va bārkaši estefāde mišavad.

Eshak chidamli va baquvvat hayvondir va shu sababli dunyoning barcha joylarida undan ulov va yuk tashish maqsadida foydalanishadi.

⁶³ J.Hazratqulov, M. Abdusamatov Eron adabiyoti xrestomatiyasi T., 1992. 94-bet.

⁶⁴ www.eccim.com/site.aspx

⁶⁵ www.tebiyan.net-children 1215

Yuqoridagi misol tariqasida berilgan سراغ va الاغ so'zlari fors tilida umuman yangi, turkiy tillarda mavjud bo'lmagan ma'nolarni anglatmoqda.

XULOSA

Bitiruv malakaviy ishimizda hozirgi fors tilidagi 275 ta turkiy o'zlashmalari ustida ish olib bordik. Malakaviy ish kirish, uch bob va xulosadan iborat bo'lib, avvalo, o'zlashmalarninig tarixiy ildizlariga, ularning leksik-semantik va morfologik tahliliga shuningdek, ma'no xususiyatlariga e'tibor qaratdik. Har bir o'zlashma so'z ustidan atroflicha tahlil o'tkazishga harakat qildik. Ularni mavzular bo'yicha guruhlarga ajratib, soni va foizini aniqladik. Hozirgi fors tilidagi turkiy o'zlashmalarining asosiy qismini maishiy mavzuga oid so'zlar tashkil qiladi. Ular 95 ta (34.5%), hayvonot olamiga oid 20ta (7%)ni, o'simliklar mavzusida 15ta (5.5%), oziq-ovqatlar mavzusida 20 ta (7%), holat va joy nomlariga oid so'zlar 28ta (10%), murojat va hurmatlash mavzusidagi so'zlar 14ta (5%), harbiy mavzudagi so'zlar 12ta (4.5%), kiyinish va bezanish mavzusidagi so'zlar 10ta (3.6%),qolgan ijtimoiy turmushga oid so'zlar esa 61ta(22.9%)ni tashkil etdi.

Ishimizning ikkinchi bobida Hozirgi fors tilidagi turkiy o'zlashmalar morfologik tahlil etildi.Ularning asosiy qismi ot so'z turkumiga oid so'zlardir.Bundan tashqari boshqa sifat, fe'l, ravish so'z turkumida ham turkiy o'zlashmalar aniqlandi.Son so'z turkumida faqat 2ta turkiy o'zlashma aniqlandi.Olmosh so'z turkumiga mansub turkiy o'zlashmalar uchratilmadi. Ular fors tili lug'at tarkibidan joy olgach morfologik moslashuv jarayonini boshidan o'tkazish jarayonlari o'rganildi va bu moslashuv jarayoni jumlar tarkibida ko'rib chiqildi.

Uchinchi bobida esa o'zlashmalarning ma'no xususiyatlari o'rganildi. Bunda asosan ma'no torayishi, kengayishi va yangi ma'no kasb etish holatlari o'rganildi va ular ham jumlar tarkibida ko'rib chiqildi.

Hozirgi davrda Eronda faoliyat ko'rsatayotgan "Farhangeston-e zabān va adabiyāt fārsi" fors tilini barcha chet tillardan o'zlashmalardan, jumladan turkiy tillardan o'zlashgan lug'at birliklaridan tozalamoqda. Natijada ba'zi bir turkiy o'zlashmalar istemoldan chiqib ketib arxaik so'zlar qatoriga kirib qolmoqda. Ular faqatgina tarixiy asarlar va manbalarda uchrashi mumkin.

Bitiruv malakaviy ishimizni yakunlar ekanmiz, olib borgan kichik tadqiqotimiz so'ngida bu mavzu fors tilida dolzarb mavzulardan ekanligiga, hali ko'plab izlanishlar, tadqiqotlar talab qilishiga, o'z yechimini kutayotgan muammolar ko'p ekanligiga guvoh bo'ldik.

Foydalanilgan adabiyotlar

O'zbek va rus tillarida

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch T., 2011
2. Quronbekov A. Fors tili leksikologiyasi. T.,2008.
3. Quronbekov A, Vohidov A, Ziyayeva T. Fors tili. T., 2009
4. Боровкова А.К. Таджикско-Узбекское двуязычие и вопрос о взаимовлиянии Таджикско-Узбекских языков Т., 1952
5. Жирков Л.И. Персидский язык. Элементарная грамматика. М., 2001
6. Заринезаде Г. Азербайджанские слова в персидском языке (в период сефевидов) Баку. 1955
7. Гордлевский В.А. К вопросу о влиянии турецкого языка на арабский. М., 1930
8. Мухамедова Н.А. Теоретическая грамматика персидского языка. Т., 1994
9. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка. М., 1975
10. Рубинчик Ю.А. Лексикография персидского языка. М., 1991
11. Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка М.,. 2001

Fors tilida

۱. بهار محمد تقی سبکشناسی یا تاریخ تطور نثر فارسی جلد ۳ تهران ۱۳۲۵
۲. علی اکبر دهخدا. لغتنامه. تهران ۱۳۷۲
۳. محمد معین. فرهنگ فارسی. تهران ۱۳۷۱
۴. دردانه رحیملی. واژه های ترکی در زبا فارسی. تهران ۱۲۸۱
۵. محمد صادق ناییب. واژگان ترکی در زبان پارسی. ۱۳۸۰

Manbalar

1. Хазратқулов Ж.Э. Абдусаматов М.Ш. Эрон адабиёти хрестоматияси Т., 1992
2. جلال ال احمد. ستار. تهران ۱۳۷۹.
3. سام خسروی فرد. میراث طبعی ایران. تهران ۱۳۸۴.
4. همشهری № 5113, 2008
5. همشهری № 3216, 2009
6. Шека Ю. В. Турецко-русский и русско-турецкий словарь. М., 2006
7. Şürü Halûk Akalin. Türkçe sözlük .Ankara. 2005

Internet saytlari

1. www.tebiyan.net-children 1215
2. www.eccim.com/site/index.aspx.
3. www.magiran.com/npview.asp
4. www.pcparsi.com/0-1256
5. www.semorgh.com/culture/defawut.aspx.
6. www.fa.m.wikipedia.org/wiki/tomaco
7. www.fa.m.wikipedia.org/wiki/obrikos
8. www.amarr.blogfa.com/post-32.aspx